

TOKAT'TA HOCA SÜNBÜL ZAVİYESİ

Dr.Saim SAVAŞ

HOCA SÜNBÜL'ÜN KİMLİĞİ

1 292 (H.691) yılında inşâ edildiğinde Dârussulehâ adını taşıyan Hoca Sünbül Zâviyesi'nin bânisi, bugün sadece mescit ve türbe kısımları ayakta kalabilen sözkonusu müessesenin kitâbesinde yazıldığına göre, el-Hac Sünbül bin Abdullah'tır. Aynı kitâbede, Dârussulehâ'nın, Sultan Gıyaseddin Mes'ud bin Keykavus¹ zamanında inşâ edildiği ve el-Hac Sünbül bin Abdullah'ın da Muînüddin Pervâne'nin kızının utekâsından yani azatlı kölelerinden birisi olduğu kayıtlı bulunmaktadır. Kitâbeyi yayınlayan Halil Edhem, Pervâne'nin kızının isminin belli olmadığını kaydediyor;² zâviye hakkında kısa bir mâlumât veren Ersal Yavi ise, sanırız kitâbedeki ifadelerden hareketle sözkonusu kadının isminin Safiyeddin olduğunu yazıyor.³ Yine aynı şekilde Albert Gabriel de, meşhur eserinde bu zâviyenin Mes'ud II zamanında, Pervâne'nin kızı Safwat al-dîn'in azatlı kölesi Abdullah oğlu Sünbül tarafından inşâ edildiğini kaydediyor ki,⁴ bu bilginin de sözkonusu kitâbeye dayandığı anlaşılmaktadır.

Öyle anlaşıyor ki,Hoca Sünbül'ün kimliğinin açıklığa kavuşması için, kendisini azat eden ve belki de dârussulehâsını inşâ etmesini sağlayan hatunun kim olduğunun bilinmesinde fayda vardır. Bu bakımdan, temel kaynağımız durumunda bulunan sözkonusu kitâbenin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.Halil Edhem'in yayınladığı şekliyle kitâbenin bugünkü harflerle yazılışı aşağıdaki şekildedir:

1. Kâlellâhu Teâlâ "Vemâ tükaddimû li-enfûsikûm min hayrin tecidûhu îndellâhi hüve hayran ve a'zamu ecran vestegfirullâhi"⁵ tûsilü bi inşei hâze'l-makâmi'l-mübâreki'l-müsemmâ Dârussulehâ

2. İlellâhi Teâlâ fî zemâni es-Sultânîl-a'zam Gıyâsüddünya ve'd-Dîn Mes'ud bin Key-

kavus halledellâhu devletehû atiki'l-meliketi'l-muazzameti'l-mütahharati'l-mükerremeti

3.İlettarafeyni'n-nesibeti'l-ebeveyn Safvetüddünya ve'd-Dîn bintül-emirü'l-mağfur Muînüd-din Pervâne rahimehullâh ve ebkâhe zeynül-Hac ve'l-Harameyn Sünbül bin Abdullah tekabbellâhu minhu fî seneti ihdâ ve tis'in ve sitte mie.

Kitâbede de açıkca görüldüğü üzere el-Hac Sünbül bin Abdullah'ı azat eden hatun "Meliketü'l-Muazzame" lâkabını taşıyan, Safvetüddünya ve'd-Dîn binti Muînüddin Pervâne'dir. Bu ifade tarzını, zamanın sultanı Gıyaseddin Mes'ud bin Keykavus'un isminde olduğu gibi okursak, Safveddin binti Muînüddin Pervâne olmaktadır. Ancak, Gıyaseddin ve Safveddin kelimelerinin lâkap olma ihtimalinin bulunduğu da dikkate alınmalıdır. Nitekim Hüseyin Hüsameddin, meşhur eserinde, sözkonusu kadının isminin "İldihond Hatun olduğu kuyûddan istidlâl edilmektedir" diyor. Yazara göre İldihond Hatun, "Anadolu'da hükûmet eden Selçuklu hânedânının son pâdişâhı olan Sultan Mes'ud bin İzzeddin Keykavus'un şehzâdesi olan Sultan Tâceddin Altunbaş'ın valdesi, Tokat'ta Ahmet Paşa Câmii ve Sünbül Baba Tekyesi kapılarındaki kitâbelere göre Muînüddin Pervâne'nin kerimesidir".⁶ Bu ifade-

1. Sultan Mes'ud bin Keykavus ve dönemi için bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul 1984, 2. baskı, s.585 vd.
2. Halil Edhem, "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler (Tokat), **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, Cüz:35(1 Kânun-ı Evvel 1331), ss.650-653.
3. Ersal Yavi, **Tokat**, İstanbul 1986, s.49.
4. Albert Gabriel, **Monuments Turcs D'anatolie (Amasya--Tokat-Sivas)**, II, Paris, 1934, s.103
5. **Kur'an-ı Kerim**, 73/20.
6. Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, III, İstanbul 1330-1332, s.23+dn.1,2.

den, kitabede adı geçen kadının, yine kitabede ismi yazılı olan ve zamanın sultanı olduğu belirtilen Mes'ud II'nin eşi olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbeyi yayınlayan Halil Edhem de, "Bu hatuna (el-Meliketü'l-Muazzame) lâkabı verildiğinden kendisinin bir hükümdar zevcesi olması pek muhtemeldir, yoksa yalnız Pervâne'nin kızı olmasından dolayı bu lâkabı ahz edemezdi. Biz müşârunileyhâyı Sultan Mes'ud-ı Sâni'nin zevcesi zannediyoruz" demektedir.⁷ İslâm Ansiklopedisi'nde "Muin-üd-din Süleyman Pervana" maddesini yazan J.H.Kramers de, "... kendisi Keyhüsrev II'nin bir kızı ile evlenmiş olduğu gibi, kendi kızlarından biri de Selçuklu Gıyaseddin Mes'ud II ile evli idi" diyerek, bu yakınlığa işaret etmektedir.⁸ Ayrıca, Mevlâna Celâleddin Rûmî ile Pervâne Muinüddin Süleyman arasındaki münasebetin bolca yer aldığı Ahmet Eflâkî'nin meşhur eserinin iki yerinde Pervâne'nin kızından bahsedilir ve bunlardan birisinde, Pervâne'nin kızının isminin Havendzâde olduğu belirtilir.⁹

Pervâne'nin kızı olarak zikredilen İldihond ve Havendzâde isimleri, ilk planda bu zâtın birden fazla kızının olduğu intibâhı verebilir. Ancak, bu iki ismin aynı kişiyi ifade etmesi de mümkündür. İldihond'daki hond ile Havendzâde'deki havend kelimeleri, aynı kaleminin değişik şekilde yazılmış halinden başka bir şey değildir. Farsça'da sahip, mâlik, hüdâvend ve efendi manalarına gelen bu kelime, hükümdar ailesine mensup kızların en büyüğüne ve sultanların zevcelerine verilen bir ünvandır.¹⁰

Hoca Sünbül'ün kimliğinin anlaşılabilmesi için en eski kaynak durumundaki 1292 (H.691) tarihli sözkonusu kitâbeden sonra, yine bu konuda temel kaynaklarımızdan birisi olan 1325 (H.725) tarihli vakfiyeden söz etmemiz gerekiyor. Sivas Ali Baba Zâviyesi evrâkı içinde elimize geçen¹¹ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de kayıtlı bulunan¹² bu vakfiyeye göre, ileride tafsilatını vereceğimiz bir takım gelir kaynakları, Begler Çelebi ibnül-merhum Çelebi Taceddin Mahmud bin el-Emirül-merhum Sârimü'd-Devleti ve'd-Din Ahmed tarafından, Tokat'ta bulunan ve el-Hac el-Merhum Tavâşi Hoca Said bin Sünbül tarafından inşa edilen Hangâh'a vakfedilmiştir.

Halil Edhem, Hoca Sünbül Zâviyesi'ni de ihtiva eden sözkonusu makalesinde, "Bu binâ Evkâf kuyudâtında Tavâşi Hoca Sünbül Baba Hangâhı sûretinde mukayyet imiş. Filvâki (Sünbül) ismi pek çok kere Tavâşilere verildiği mâlumdur" demektedir ve bu doğrultuda bazı misaller vermektedir.¹³ Bu konuyla alakalı derlediğimiz arşiv vesikalarında; "el-Hac Sünbül bin Abdullah", "el-Hac Tavâşi Hoca Said bin Sünbül", "Said Sünbül", "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı", "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı" ifadeleri yer alıyor. Ayrıca, 1574 (H.982) tarihli Defter-i Hâkânî'den çıkartılmış suretten anlaşıldığına göre, bu defterde,

"Vakf-ı Zâviye-i Hoca Sünbül der nefsi Tokat", 1576 (H.984) tarihli Evkâf-ı Rûm Defteri'nde "Vakf-ı Zâviye-i Merhum Sünbül Ağa", VGM Arşivi'nde bulunan 481 numaralı Sivas Evvel Muhasebe Defteri'nde "Vakf-ı Merhum Said ibn Sünbül der Tokat" ve 1906-1914 (R.1322-1329) tarihlerinde düzenlenmiş muhasebe kayıtlarında¹⁴ "Sünbül Baba Tekyesi", "Said Sünbül Baba Vakfı", "Hoca Said Sünbül Baba Vakfı" şeklinde kaydedilen Hoca Sünbül Zâviyesi, Halil Edhem, Gabriel, H.T.Cinlioglu, M.Tayyib Gökbilgin¹⁵ ve Ersal Yavi tarafından "Sünbül Baba Zâviyesi" olarak ifade edilmiş, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ise, "Sünbüllü Baba Tekkesi" adıyla kaydedilmiştir. Biz en eski arşiv vesikalarına sadık kalarak "Hoca Sünbül Zâviyesi" ismini tercih ettik.

Kitâbede kayıtlı "Sünbül bin Abdullah" ismi ile vakfiyede ve sonraki tarihleri muhtevî diğer vesikalarda geçen "Said ibn Sünbül" ismi arasındaki münasebetin de açıklığa kavuşturulması icap ediyor. İlk bakışta bu iki isim arasında bir baba oğul ilişkisinin var olabileceği düşünülebilir. Ancak, her ikisinin de aynı müessesenin bânisi durumunda gözükmesi, bu düşüncenin doğruluk payını azaltmaktadır.

Sünbül bin Abdullah'ın, azat edilmiş bir köle olması ve Said ibn Sünbül'ün de "Tavâşi" olarak anılması dolayısıyla, "Sünbül" isminin daha çok tavâşilere verilen bir isim olduğu bilgisinden hareketle, görünüşün hilâfına bu iki ismin aynı kişiyi ifade ettiğini düşünüyoruz. Bilindiği üzere "Hadım" ya da "Tavâşi" adıyla anılan bazı kimseler, saraylarda ve vüzerâ konaklarında "harem" denilen kadınlara mahsus dairelerde vazife görürlerdi.¹⁶ Ay-

7. Halil Edhem, *agm.*, s.652.

8. s.557.

9. *Âriflerin Menkıbeleri, II*, İstanbul 1989, s.136,294.

10. Halil Edhem, *agm.*, s.656-657.

11. Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi evrâkı içinde biri vakfiye, biri Defter-i Cedid-i Mufasssal-ı Sultânî sûreti, ikisi vakıf muhasebe kaydı ve onbiri fermân ve berât olmak üzere toplam onbeş vesika Hoca Sünbül Zâviyesi ile ilgilidir. Vakfiye hariç, en eskisi 1835 tarihli olan bu evrâkın, Ali Baba Zâviyesi mensuplarının eline nasıl ve ne maksatla geçtiği bilinmemektedir. Biz, evlilik yoluyla geçmiş olabileceğini düşünüyoruz. Sözkonusu vakfiyenin, vakfiye tarihinden sonra çıkartılmış bir sûret olduğuna dair vakfiye üzerinde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Vesikaları aldığımız Ruhi Başeğmez'e burada tekrar teşekkür ediyoruz.

12. Elimizde bulunan Arapça vakfiyenin bir sûreti, *VGM Arşivi*, 484 numaralı defter, s.137 ve 2 sıra numarasında ve s.309, 20 sıra numarasında; vakfiyenin âyet, hadis ve duâ cümleleri hariç olarak yapılan tercümesi de, *VGM Arşivi*, 1989 numaralı defter, s.494-496'da kayıtlı bulunmaktadır.

13. Halil Edhem, *agm.*, s.652+dn.1.

14. *Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi*, 8 ve 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defterleri, muhtelif sayfalar.

15. M.Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İA*, s.403.

16. Kamil Kepeci, *Tarih Lûgatı*, İstanbul 1952, s.185.

rica, kitabede, el-Hac Sünbül'ün, "Abdullah"ın oğlu olarak kaydedilmesi, kendisinin, hadım edilecek saraya alınmış gayri müslim menşeli birisi olduğu fikrini de uyandırabilir. Bu şekilde saraya alınan ve zamanla "Melike"nin güven ve itimadını kazanan Hoca Sünbül, zâviyesini inşa edecek desteği elde etmiş olabilir. Nitekim 1325 tarihinde tertip edilen vakfın da, yine sözkonusu "Melike"nin evlâdı ya da torunlarından birisi tarafından yapıldığını sanıyoruz. Amasya Tarihi müellifinin, "Şimdiki Çorum Vilâyeti'ne hakim olan emîr-i kebîr Şerefüddin Osman Beg bin Gazi Mehmed (bu Osman Beg, Amasya valisi Şadi Beg'in vakfiyesinde "Begler Çelebi" diye mezkur ve 737 H. tarihli kendi vakfiyesinde es-Sultanül-Gazi Şerefüddin Osman diye mesturdur. Osmancık'ta Begler Çelebi Câmîi, Çorum'da Beg Camii bu Osman Beg'in eser-i hayıdır" diyerek anlattığı Begler Çelebi ile Hoca Sünbül Zâviyesi'ne vakıf yapan Begler Çelebi arasında bir bağ kurulabilir.¹⁷ Ancak, siyasi iktidarın sık sık el değiştirdiği bu karışık dönemde benzer isim ya da lâkap taşıyan başka kimseler de bulunabilir.¹⁸ Bu bakımdan, bu konuda kesin bir hüküm vermek yerine yukarıda söylediğimiz ihtimali zikretmekle yetineceğiz. Aynı şekilde, sözkonusu Begler Çelebi'nin, Pervâne Muînüddin'in ya da Sultan Mes'ud II'nin evlâdı ile de bağlantısının olabileceği düşünülebilir. Çünkü, yukarıda izah edildiği şekilde her üç şahsiyetin evlâdı da, büyüklerinin desteklediği Hoca Sünbül'ü ve zâviyesini, bir vakıf yapmak suretiyle idâme ettirmeyi düşünmüş olabilirler.

Aslında, Pervâne'nin kızının isminden ve Begler Çelebi'nin bunlarla münasebetinden çok, bahiskonusu şahsiyetlerin o dönemde ve bilhassa Hoca Sünbül için oynadıkları rol üzerinde durulmalıdır ve bu, Hoca Sünbül'ün yetiştiği çevreyi tanımamız bakımından elzemdir. Menâkıbu'l-Ârifin'de yer alan bilgiler, Pervâne Muînüddin'in Mevlânâ ve Mevlevîlik ile olan münasebetini açıklayıcı mahiyettedir. Sözkonusu eserin birçok yerinde bu ikili arasındaki münasebetten ve Pervâne'nin sarayında düzenlenen Mevlevî âyinlerinden bahsedilir.¹⁹ Bu kayıtlardan Pervâne'nin kızının da Mevlevîler ile sıkı münasebet içinde bulunduğu anlaşıyor.²⁰ Yine aynı eserde, Pervâne'nin desteğiyle Tokat'ta kurulan tekkelerden söz edilmektedir.²¹ İşte bu bilgiler, Hoca Sünbül'ün dinî ya da tarikat kimliğini anlamamızda yardımcı olabilir. Mevlânâ ve Mevlevîlik ile sıkı bir münasebet içinde bulunan bir ailenin bağışlanmış bir kölesi olan ve büyük bir ihtimalle de onların desteğiyle zâviyesini kuran Sünbül bin Abdullah'ın, Mevlevîlik ile ilişkisinin bulunabileceği düşünülmelidir.

Hoca Sünbül'ün yaşadığı ortam ve münasebette olduğu kimselere bakıldığında, kendisinin Mevlevî Tarikatı'ne mensup olduğu akla gelmektedir. Ancak, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde onun, Hacı Bektaş-ı Veli'nin postnişini ve Hacı

Bayram-ı Veli'nin çırağı olduğu kayıtlıdır.²² Hoca Sünbül'den yaklaşık üçyüz sene sonraki rivayeti ihtiva eden bu bilgiler de, onun kimliğinin anlaşılmasında bir takım ipuçları verebilir.

Yaşadığı dönemin rivayetlerinin ifadesi durumunda bulunan Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre; Konya'da Sultan Alâüddin zamanında Devlet-i Selçukiyye zevâl bulunca, Hacı Bektaş Veli-i Horasânî, Hoca Ahmed Yesevî izniyle Diyâr-ı Rûm'a geldiğinde Tokat Kalesi yakınlarında, Sünbüllü nâm bağlık arazide, kaleyi kefereden istemiş, verilmeyince, "İnşallah an karîb Yıldırım gibi bir er zuhûr edip bunu feth eder" diyerek, Sünbüllü Baba adındaki halifesini sâhib-i seccâde ederek bırakmış. Evliya Çelebi, Sünbüllü Baba'nın, Gazi-i Hüdâvendigâr zamanında vefat ettiğini, "şâhrâh üzre bir dut ağaçlı bahçe içre tekke-gâh ve mesîrede" medfun olduğunu kaydetmiştir.²³

Yukarıda zikredilen Begler Çelebi vakfiyesinde geçen bilgiler, Hoca Sünbül'ün (Said ibn Sünbül) 1325 tarihinden önce vefat ettiğini gösteriyor. Bu bakımdan, Evliya Çelebi'nin kaydettiği bazı rivâyetler tarihî realiteye uygun düşmüyor. 1325'ten evvel vefat etmiş bulunan Hoca Sünbül'ün, yaklaşık olarak 1348-1430 yılları arasında yaşayan Hacı Bayram-ı Veli'nin²⁴ çırağı olması ve Gazi Hüdâvendigâr (Murat I) (hükümdarlık dönemi: 1362-1389) zamanında vefat etmesi mümkün değildir. Ancak, onun, yaklaşık 1270-71 (H.669) yılında vefat eden Hacı Bektaş-ı Veli²⁵ ile bir münasebetinin olması, tarihen mümkün gibi gözükmektedir. Buna karşılık, Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Anadolu'ya 1270'ten çok önce gelmiş olması ve Hoca Sünbül'ün, zâviyesini inşa ettiği 1292'de ya da bu tarihten az bir zaman önce bağışlanmış bir köle olması sebebiyle, Hacı Bektaş-Hoca Sünbül

17. Hüseyin Hüsameddin, *age.*, s.10+dn.3.

18. Bu konuda bkz. Hüseyin Hüsameddin, *age.*, s.70,72,100,129,158,174.

19. Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev.Tahsin Yazıcı, I, İstanbul 1989, İndeks'te "Muineddin Pervâne (Süleyman) başlığı altında gösterilen sayfalar.

20. *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s.136, 294.

21. Bu konuda, Mevlânâ'nın müsadeseyle, zamanın âriflerinden Şeyh Fahrreddin-i İrakî'yi, Muînüddin Pervâne'nin Tokat'a çağırıp, onun için yüksek bir hangâh yaptırmasını misâl olarak gösterebiliriz, bkz. *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s.431.

22. *Evliya Çelebi, Seyahatnâme*, V, İstanbul 1314, s.54-55,61,70-71.

23. Bkz.dipnot 22.

24. Biz Seyahatnâme'nin yazma şeklini göremedik; eğer yazma halinden matbû hale gelirken Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli haline, bir yanlışlık neticesinde gelmediyse, Evliya Çelebi, bu münasebete işaret ediyor, bkz. *age.*, s.61; Hacı Bayram-ı Veli hakkında bkz. Ethem Cebecioglu, *Hacı Bayram Veli*, Ankara1991.

25. Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s.73+dn.78.

münasebetinin Evliya Çelebi'nin kaydettiği rivayette geçtiği şekilde gerçekleşmiş olması, yani onun halifesi ve postnişini olması pek mümkün gözükmemektedir. Üstelik, Aşıkpaşazâde de, Hacı Bektaş-ı Veli'nin kardeşi Menteş ile birlikte Anadolu'ya gelişinde Amasya, Kayseri ve Sivas'a gittiğini belirtiyor ki²⁶ bu bilgi de, Evliya Çelebi'nin rivayetine ters düşmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gerekçeler sebebiyle Evliya Çelebi'nin Hoca Sümbül hakkında kaydettiği rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini söylemeliyiz. Ancak, Seyahatnâme'de geçen kayıtlar, o dönemin anlayışını yansıttığı için verilen bilgiler, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin, o dönemdeki durumu bakımından kıymet ifade etmektedir. Büyük bir ihtimalle, Hoca Sümbül Zâviyesi, o dönemde ya da o dönemden epey bir zaman önce, Bektaşî veya Bayramî tarikatleriyle münasebet içersinde bulunmuş olacak ki, zamanla bu tür rivayetler teşekkül edebilmiştir. Asırlar boyu, muhtelif sebeplerle bu tip dinî ve sosyal müesseselerin, değişik tarikatlerin tesirinde kalabildiğine şahit oluyoruz.²⁷ Nitekim, 1821 (20 Muharrem 1237) senesinde bir dava sebebiyle İstanbul'a arzuhâl gönderen Tokatlılar arasında bulunan ve "*Şeyh Abdurrezzak-Sümbül Baba-Kâdirî şeyhi*" olarak ifade edilen kişinin o tarihte Hoca Sümbül Zâviyesi şeyhi ve Kâdirî Tarikatı mensubu olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Hoca Sümbül'ün kimliği hususunda, netice itibariyle şunlar söylenebilir: Hoca Sümbül, 1292 tarihinden önce, Pervâne Muînüddin'in kızı ve Selçuklu Sultanı II. Mes'ud'un hanımı olan hatunun sarayında hadım edilmiş bir köledir ve muhtemelen gayri müslim menşelidir. Zamanla, efendisi olan hatunun nazarında itibar kazanarak azat edilmiştir. İçinde bulunduğu saraydaki yoğun Mevlevî propagandası ve âyinlerinin tesiriyle belki zamanla bu sahada gelişme istidâdı göstermiş ve neticede, büyük bir ihtimalle mensubu bulunduğu sarayın malî desteğiyle zâviyesini kurmuştur. 1325 tarihli Begler Çelebi Vakfiyesi'nden anlaşıldığına göre, bu tarihten evvel vefat eden Hoca Sümbül'ün zâviyesine, bu tarihte yapılan vakıfla bir takım gelir kaynakları tahsis edilmiştir.

HOCA SÜNBÜL ZÂVİYESİ

1292 tarihli kitâbeden anlaşıldığına göre, o tarihte Sümbül bin Abdullah tarafından inşa edilen müessesenin adı Dârussulehâ'dır. 1325 tarihli Begler Çelebi Vakfiyesi'nde sözkonusu edilen müessese ise, Hangâh olarak isimlendirilmiştir. 1576 (H.984) tarihli Evkaf Defteri'nde ve yukarıda zikrettiğimiz mufassal defter sûretinde Zâviye olarak kaydedilen müessesemizi, Evliya Çelebi Tekke terimi ile ifade etmiştir. Bu değişik isimlendirmeler, müessesenin farklılığından değil, zamanla müessesenin icrâ ettiği fonksiyonda meydana gelen kısmî değişmelerin ve sözkonusu terimlerin zamanla geçirdiği mana değişikliklerinin ifadesi olmakla bera-

ber, bu terimlerin hepsi aynı müesseseyi yani Hoca Sümbül Zâviyesi'ni ifade etmektedir.

1835 ve sonrasında düzenlenmiş bazı vesikalar, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin yanında bir de, Kuştaş Nahiyesi'nde kâin Hoca Sümbül Vakfı Zâviyesi demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı'nın varlığından bizi haberdar ediyor. Yukarıda bahsettiğimiz onbir berât ve fermânın altısında, sadece "*Said bin Sümbül Vakfı*"ndan söz edilmekte ve bu vesikalarda "*zâviye*" terimi kullanılmamaktadır. Sözkonusu onbir vesikadan sadece birisinde "*Hoca Sümbül Zâviyesi Vakfı*" kaydı geçerken, diğer dört vesikada "*Mahmud Karyesi*" ifadesi yer almaktadır. Burada adı geçen Mahmud Karyesi, yukarıda zikredilen Begler Çelebi Vakfiyesi'ndeki Mahmud Karyesi'dir. Bu ifadelerle bakılırsa, bu köyde Hoca Sümbül Zâviyesi diye bilinen bir zâviye bulunmaktadır. Halbuki, ne vakfiyede ve ne de mufassal tahrir ve evkaf defterlerindeki kayıtlarda, Mahmud Karyesi'nin böyle bir özelliğinin olduğundan bahsedilmemektedir. Acaba, 1835'lerde sözkonusu köyde Hoca Sümbül Zâviyesi'nin bir şubesi mi açıldı da vesikalarda bu şekilde ifadeler yer almaya başladı? Elimizdeki sözkonusu onbir vesikanın tamamında her iki müesseseye de aynı şahısların aynı tarihlerde tasarruf ettiklerini görüyoruz. Ancak, bu şahıslar, Said bin Sümbül Vakfı'nın nisf-ı mahsul ile mütevellisi, Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı'nın ise, bâ öşr-i mahsul zâviyedarı olarak gözükmektedirler. Bizim tahminimize göre, Mahmud Karyesi'nin öşür geliri, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin zâviyedarına vazife ücreti olarak verildiği için, zamanla böyle bir ifade şekli ortaya çıkmış olmalıdır.

Begler Çelebi Vakfiyesi'nde, zâviyenin (hangâh) Tokat'ta inşa edildiği belirtiliyor. Evliya Çelebi, "*Şehrin şimalinde aşağı bağ ve bağçeler içre Sümbüllü Baba Tekkesi'nin bulunduğu*" haber veriyor. Halil Edhem, sözkonusu makalesinde "*Meydan civarında Bac Kapısı mevkiinde bulunan bu bina tek kapılı bir câmi ile bir küçük türbeden ibarettir. Türbede kabir kitabesi yoktur. Medhal cephesi mermerden masnu' ve istilaktitler ile müzeyyendir. Kapının iki yanında mihrap şeklinde birer hücre vardır*" demektedir. Ersal Yavi ise, Hoca Sümbül Zâviyesi'nin Gazi Osman Paşa Caddesi üzerinde yeraldığını belirtiyor ve zâviye müstemilâtının; kapıdan girilince biri kubbeli ders yeri olan iki oda ve çıkıntılı kısım içinde kubbeli türbeden ibaret olduğunu ve A.Gabriel'in, tâdilâta uğrayan kısmı zâviye olarak kabul ettiğini, kaydediyor.

26. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz.A.Nihal Atsız, Ankara 1985, s.195.

27. Bu konuda Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi'ni tipik bir misâl olarak verebiliriz, bkz. Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992, s.59-64.

28. Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat III*, Tokat 1951, s.107.

Hoca Sünbül Zâviyesi'nin geçmiş dönemlerde birkaç kez tamirât geçirdiğini biliyoruz. Halil Edhem, zâviyenin önünden geçen caddenin zamanla tesviyesiyle binanın yol seviyesinden yirmi kadem kadar aşağı bulunduğunu, Doktor Mortman'ın 1858'de gördüğünü belirtiyor ve "bilâhare 1320 senelerinde zâviye-i mezkûrede sâkin olan Hasan Baba isminde gayyur bir dervişin himmetiyle cephe aksâmı sökülerek sûret-i muntazamada ve şekli-asliyesine hâlel gelmeyecek medhal tekrar yolun seviyesinde inşâ olunmuş ve bu güzel eser çukurdan meydana çıkarılabilmıştır" diyerek, muhtemelen 1908'de yapılan tamirâtı anlatıyor. Bu tamir tarihini 1908 (R.1323) olarak kesinleştiren H.T.Cinlioğlu, Tokat Şer'i Mahkeme Sicilleri'nden istifade ile yazdığı eserinde, Hoca Sünbül Türbe ve Hangâhı'nın 1818 (17 Şaban 1233) tarihinde de, Sivas valisi Hacı Ali Paşa'nın emriyle, bir heyet tarafından keşfi yapıldıktan sonra tamir edilmiş olduğunu, haber vermektedir.²⁹

Netice itibariyle, binâ olarak fazla bir müştemilâta sahip olmayan Hoca Sünbül Zâviyesi'nin en ilgi çeken yanını, gök mermerden yapılmış portalinin ve bu portalin çevresini süsleyen kenger yaprağı motiflerinin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

HOCA SÜNBÜL ZÂVİYESİ VAKIFLARI

1325 yılında Beğler Çelebi'nin yaptığı vakıf, 1292'de kurulan zâviyenin yegâne gelir kaynağı durumunda gözükmektedir. Söz konusu vakıfla tahsis edilen gelirleri ve bunların sonraki dönemlerdeki durumlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Vakfiyede geçen ifadeleriyle gelir kaynakları:

1. Karye-i Hergele tâbi-i Yıldus
 2. Karye-i Mahmud tabi-i Üçtaş
 3. Mezraa-i Atâniye tabi-i Meşhedâbad
 4. Mezraa-i Ertoğdu tâbi-i Meşhedâbad
 5. Mezraa-i Hisarcık
 6. Tokat'ın Huruş Mahallesi'nde hadika ve menâzil (bağçe ve evler).
- 1576 tarihli Evkâf-ı Rûm'da geçen ifadeleriyle gelir kaynakları:
1. Karye-i Hergele tâbi-i Nahiye-i Yılduz der Kaza-i Tokat tamam mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:420

2. Karye-i Mahmud tâbi-i Üçtaş Kaza-i Zile mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:660

3. Mezraa-i Erâniye der nezd-i Karye-i Varaz, mâlikâne-i tamam vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:720

4. Mezraa der Karye-i Yenimüslüman Kaza-i Zile tamam mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl:400

5. Bağçe-i çardivar ki, Çukurbağı³⁰ demekle mârufdur, der nezd-i zâviye-i mezbûre hâsıl:ber vech-i maktû' sene:600

Yekûn:2800

Elimizde bulunan 1835 (C.âhir 1251) tarihli iki adet vakıf muhasebe kaydında, 1576 tarihli Evkaf Defteri'ndeki bilgilerin aynısı bulunmakla beraber, bunlara ilâveten aşağıdaki kayıt da bulunuyor:

"Sivas Sancağı'nda Kuştaş Nahiyesi'nde Karye-i İsa ve Mezraa-i Yaşköy ve Mezraa-i Musa ve Mezraa-i Yaplak. Mezraa-i mezburlar mezkur İsa Karyesi'ne tâbidir, hâsıl:10.000".

Verilen listelere dikkat edilirse, vakfiyede üç adet olan mezraa sayısının, Evkaf Defteri'nde iki olduğu görülecektir. Eğer, eksilen bu mezraanın, 1835 tarihli vesikalarda geçen İsa Karyesi ve buna tâbi mezraalarla bir ilgisi yoksa, vakfiyede kayıtlı Ertoğdu ya da Hisarcık mezraalarından birisinin 1576'lardan önce zâviye mensuplarının elinden çıktığını düşünmemiz gerekecektir. Ayrıca, bazı yer isimlerinin zamanla kısmen değiştiği (msl.Atâniye-Erâniye) ve bazılarının yeni isim aldıkları (msl.Çukurbağı) müşahade olunmaktadır.

1576 tarihli Evkaf Defteri'nde "hâsıl" olarak kaydedilen gelir miktarları, 1835'te de değişmemiş gözükmektedir. Ancak, geliri 10.000 Akçe olan İsa Karyesi ve tabi mezraalarının, ilâve bir gelir teşkil ettiği görülmektedir. Yine elimizde bulunan ve 1836 (Rebiülevvel 1252) tarihinde çıkarılmış mufassal defter 982 H. tarihli defter olmalıdır) sûretinde, mâlikâne geliri Hoca Sünbül Zâviyesi'ne âit olan Hergele Karyesi'nin gelirleri ayrıntılı olarak belirlenip, yekûnu 3200 olarak verilmiştir. Yukarıda da görüleceği üzere bu köyün mâlikâne geliri 420 Akçe'dir ve elimizdeki vesikada toplam gelirin 3200 Akçe olarak gözükmesi, köyün toplam gelirinden mâlikâne sahibine ayrılan kısmın oldukça az olduğunu göstermektedir.

1906-1914 (R.1322-1329) yılları arasında tutulan muhasebe kayıtları, zâviyenin gelir ve gideri hakkında daha net rakamlar verirken, aynı zamanda gelir kaynaklarında meydana gelen değişiklikleri gösteriyor. Buna göre, bu yıllarda zâviyenin yıllık gelir toplamı 806 Kuruş'tur. Bunun 400 Kuruş'u dergâha bağlı dükkânlardan alınan icar (kira) bedelidir.³¹ Geriye kalan 406 Kuruş ise, söz konu-

29. H.T.Cinlioğlu, *age.*, s.87; *age.*, IV, Tokat 1973 s.52.

30. 1908'li yıllarda, bu bağçenin ismi Çukurbağçe olarak zikredilmektedir. Bu dönemde söz konusu bağçe üzerinde Tilkioglu Mehmed kerimesi Hıfza ile Hoca Sünbül Zâviyesi zâviyedarı Hacı Hasan Baba arasında bir takım münâzaaların çıktığı anlaşıyor, bkz. **Sivas VBM Arşivi**, Haric-i Livaya Muâmele Defteri, 24,28 numaralı derkenarlar ile 96 numaralı vesika.

31. Biz, vesikalarda "dergâhın dükkânı" olarak zikredilen ve en azından 1835'lerden sonra yapıldığı anlaşılan dükkânların, yukarıda adı geçen ve zâviye yakınında bulunduğu belirtilen Çukurbağçe'de inşâ edilmiş olduğunu

su muhasebe kayıtlarında "*Tahmis Bedeli*" olarak ifade edilmiştir. Bazı vesikalarda, doğrudan tahmis bedelinin 406 Kuruş olduğu belirtilirken, bazılarında bu miktarın nasıl elde edildiği de açıklanmaktadır. Söz konusu vesikalarda tahmis bedeli önce 761 Kuruş 20 Para olarak verilmekte, sonra bunun beşte biri olan 150 Kuruş 10 Para düşülerek (hums minhâ) 609 Kuruş 10 Para elde edilmektedir. Bunun da üçte biri (sülüsü minhâ) düşülmek suretiyle tahmis bedeli olarak 406 Kuruş ortaya çıkarılmaktadır.³² Bahiskonusu vesikaların ihtiva ettiği sekiz yıllık dönemde tahmis bedeli ve dükkan icarı miktarlarının değişmeden devam ettiği görülmektedir.³³

Zâviye bütçesinin denklendiği söz konusu muhasebe kayıtlarında gider olarak; dergâh ve türbenin tamirât masrafı, yağ ve mum masrafı, maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe (Evkaf Muhasebecisi ve Evkaf Nezâreti Hazinesi'ne ödenen kısım olmalıdır) ile türbedar ve zâviyedar olan şahsa ait vazife ücretleri, gösterilmektedir. Bu dönemde, zâviyedar ve türbedar (ikisi birlikte) olarak gösterilen şahıslar Hacı Hasan Baba (1322-26 dönemi) ve Mehmed Şükrü Efendi (1327)'dir. Bunlardan Hacı Hasan Baba'nın vazife ücreti yıllık 150 Kuruştur. Bu dönemde maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe toplamı 50 Kuruş olarak kaydedilmiştir. M.Şükrü Efendi'nin vazife ücreti 534 Kuruş 10 Para, bu dönemdeki maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe toplamı ise 115 Kuruş 30 Para olarak artmış gözükmektedir. Bu dönemdeki muhasebe kayıtlarında tevliyet görevinden bahsedilmemesi, vakıf gelirlerinin toplanmasının, evlâd-ı vâkıfın elinden çıkarak, Evkaf Nezâreti'nce yürütülmesinin bir neticesi olsa gerektir.³⁴ Bu şekilde, 1867'lere kadar varlığını tesbit edebildiğimiz mütevellinin, bu tarihlerde fonksiyonunu yitirmek suretiyle ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

ZÂVİYE VE VAKIF GÖREVLİLERİ

Zâviye ve vakıf görevlileri, söz konusu müesseselerin büyüklük-küçüklük durumlarına göre değişiklik arz etmekle beraber, bir zâviye ve vakıfta bulunan temel görevlileri şu şekilde belirleyebiliriz: Bir zâviyede asgarî olarak zâviyedar, zâviye hizmetkârı, ferraş ve genellikle ihtivâ ettiği müstemilâta göre türbedar, duâgû vs. gibi görevliler bulunur. Bir vakıfta ise, başta mütevellî ve nâzir olmak üzere kâtip, câbi, kayyım vs. gibi görevliler bulunmaktadır.³⁵

Prencip itibarıyla normal büyüklükteki bir zâviye ve vakıfta bulunan bütün görevlilerin Hoca Sümbül Zâviyesi'nde de bulunduğunu kabul edebiliriz. Ancak, elimizdeki vesikalar, bu konuda fazla bir ipucu vermemektedir. 1325 tarihli vakfiyede geçen yegâne görevli, zâviyede Meşihat yani zâviye şeyhliği, vakıfta ise, Tevliyet yani mütevellîlik. Vakfiyede belirtilen gelirler önce ikiye ayrılacak ve yarısı mütevellîye, diğer yarısı zâviyeye (hangâha) verilecektir. Zâviyeye ayrılan kısım da

üçte bölünecek ve bunun üçte biri zâviye şeyhine, üçte ikisi de fukarâya tahsis edilecektir. 1835 tarihli muhasebe kaydında da, "*Hoca Sümbül Zâviyesi demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi*"nin zâviyedarlık ve "*Tokat'ta vâki Said ibn Sümbül Vakfı*"nın tevliyet cihetinden bahsedilmektedir. Yine yukarıda söz konusu ettiğimiz fermân ve berâtlarda da aynı vazifeler kaydedilmiştir.

1576 tarihli Evkâf Defteri'ndeki bir kayıttan, o tarihte vakıf gelirlerinin az, vakıf gelirlerinden istifade eden fukarâ ve yolcular (âyende ve revende) çok olduğundan dolayı, elde edilen mahsûlün yetmediği ve bu yüzden, vakıf gelirlerinin yarısının ayrıldığı tevliyet görevinin ilga edilmesinin istenildiği, anlaşılmaktadır.³⁶ Bu tarihte karşımıza çıkan üçüncü görevli ise, "*cihet-i mes-cid*" olarak ifade edilen imamlıktır.³⁷

Vakıf gelirlerinin yarısının ayrıldığı tevliyet cihetinin, 1576'da ilga edilmesinin istenilmesine rağmen kaldırılmadığı, elimizdeki vesikalardan açıkça anlaşıyor. 1835-1867 tarihleri arasında düzenlenen söz konusu vesikalarda, yine "*nısf mahsûl*" ile mütevellî tayin edildiği görülmektedir.³⁸ Ancak, 1908'li yıllarda düzenlenen muhase-

zannediyoruz. Bu şekilde, vakıf gelirleri oldukça azalan zâviyeye önemli bir gelir kaynağı sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

32. Tahmis usûlü için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s. 375-376.
33. Muhasebe kayıtları için bkz. *Sivas VBM Arşivi*, 8 ve 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defterleri, muhtelif sayfalar.
34. Bu konuda bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâ'icü'l-Vuku'ât*, IV, İstanbul 1328 s.100; Saim Savaş, *age*, s.150-151; burada, vakıflara verilen miktarın lâneye çevrildiği ve dörtte birden daha aşağı düşürüldüğü anlaşılmaktadır ki, bizdeki kayıtlarda, muhtemelen öşür gelirlerinin önce beşte birinin, sonra da üçte birinin düşürülmesi bu gelişmenin ifadesi olmalıdır.
35. Zâviye ve vakıf görevlileri için bkz. Saim Savaş, *age*, s.78-99, 138-145.
36. "Zâviye-i mezbûrenin vakfiyesi olmayub mütemedün-aleyh müslûmanlardan tafahhus olundukta zâviye-i mezbûrenin vakfı kalil, âyende ve revende kesir olub, tevliyet olmağla, mahsûl-ı vakf fukarâya vefâ etmemegin, cihet-i mescidden mâadâsı fukarâya sarf olunub, tevliyet olmamak evlâdır deyu haber verdiler", Fatma Üstek, *H.984 (M.1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış basılmamış Master Tezi, Ankara 1985, s.144-145.
37. 1576'da bu görevi, günlük 1 Akçe ile Seyyid Muhammed yürütüyordu, bkz. Fatma Üstek, *age*, s.144-145; *VGM Arşivi*, 481 numaralı Sivas Evvel Muhasebe Defteri, s.448'de kaydedildiğine göre aynı vazifeye, 15 C.âhîr 1145 (1732) tarihli rûs-ı hümâyûn ve Tokat nâibi Halil Efendi'nin arzıyla, evlâd-ı vakıftan es-Seyyid Ahmed Efendi tasarruf ediyordu.
38. Said bin Sümbül Vakfı'nın, "*nısf mahsul*" ile mütevellîsi olan evlâd-ı vakıftan es-Seyyid Yusuf bin Ali, kendi isteğiyle vazifesini, yine evlâd-ı vakıftan Seyyid Murad bin Seyyid Cafer ve Seyyid Yusuf bin İsmail'e ferağat ve

be kayıtlarında, zâviye giderleri arasında mütevellîye verilen ücretten bahsedilmemesi sebebiyle, bu tarihlerde gelir kaynaklarının evlâd-ı vâkıfın elinden çıkması neticesinde fonksiyonunu yitiren mütevellîliğin ortadan kalkmış olduğunu düşünüyoruz.³⁹

Netice itibariyle, Hoca Sünbül Zâviyesi ve vakfı bünyesinde 1 zâviyedar, 1 mütevellî ve 1 mescit imamının bulunduğunu tesbit edebiliyoruz. Mescidin yanında bulunan türbe için, muhtemelen vakıf gelirlerinin azlığı sebebiyle ayrı bir türbedârın tayin edilmediğini zannediyoruz. Nitekim, 1908'lerde zâviyedar olan Hacı Hasan Baba'nın aynı zamanda türbedâr olarak da vazife yapması⁴⁰ bu fikrimizi teyid etmektedir. Binâ ve vakıf gelirleri itibariyle oldukça küçük bir yapıya sahip olduğu anlaşılan bu müessesede, vakıf gelirlerinin toplanması ve gerekli yerlere tahsisi mütevellî, zâviye bünyesinde gerçekleştirilen dinî âyin vb. törenlerin yanı sıra, zâviyenin temizliği, gelen misafirlerin ağırlanması gibi vazifelerin zâviyedar ve mescitteki mütad dinî vazifelerin de görevli imam tarafından yerine getirildiği söylenebilir. Ayrıca, türbenin bakımı ve diğer hizmetlerinin de zâviyedar tarafından

yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak, XX. asrın başlarından itibaren, sadece zâviyedar ve türbedâr (ikisi birlikte)ın varlığını tesbit edebiliyoruz ki, bu dönemde zâviyeye müteallik iktisadi, sosyal ve dinî vazifelerin tamamının bu iki görevi üzerinde taşıyan kimse tarafından yürütülmeye başlandığı söylenebilir. Bunların dışında, bizim göremediğimiz kaynaklarda, zâviye ve vakıf işlerinin yürütülmesinde görev alan daha başka vazifelilerin mevcut bulunabileceğini de ifade etmeliyiz.

kasrı yed ediyor (rûûs tarihi 9 C.ewvel 1251, vesika tarihi 10 C.âhîr 1251/1835). Adı geçenlerin berâterleri 1839 ve 1861'de gerçekleşen cülûs sebebiyle yenilenmiş. 24 C.âhîr 1284/1867 tarihli rûûsla da, bu tarihten önce yine nısf mahsûl ile tevliyet cihetine mutasarrıf olan es-Seyyid Hasan(Murad'ın oğlu), kendi nızasıyla vazifesini es-Seyyid Hâfız Mehmed bin Ahmed'e ferağat ve kasrı yed etmiştir. Tevliyet konusundaki bu gelişmeler, Mahmud Karyesi Zâviyesi zâviyedarlığı adı altında aynı paralelde gerçekleşmiş, yani aynı şahıslar burada da vazife yapmışlardır, bahiskonusu vesikalar R.Beşegmez'den alınmıştır.

39. Bkz. dipnot 34.

40. **Sivas VBM Arşivi**, 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defteri, s.180.

